

V. ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

УДК 911.3

Черевко О. М., асп.
Інститут географії НАН України

УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКИЙ КОРДОН: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ В ХІХ - ХХІ СТОЛІТТЯХ

Проаналізований процес формування українсько-білоруського кордону. Визначені спірні аспекти у встановленні державного кордону між Україною та Республікою Білорусь, розглянуто сучасний стан функціонування українсько-білоруського прикордоння.

Ключові слова: українсько-білоруський кордон, прикордоння, прикордонний район, прикордонне співробітництво

Проанализирован процесс формирования украинско-белорусской границы. Определены спорные аспекты в создании государственной границы между Украиной и Республикой Беларусь, рассмотрено современное состояние функционирования украинско-белорусского пограничья. Ключевые слова: украинско-белорусская граница, приграничье, приграничный район, приграничное сотрудничество

The article was analyzed process of forming of ukrainian-belorussian border. Debatable aspects are certain in establishment of state boundary between Ukraine and Republic of Belarus, analyzed modern functioning ukrainian-belarussian boundary. Key words: ukrainian-belarussian border, boundary, border district, cross-border cooperation

Вступ. Постановка проблеми. Кордони виступають невід'ємною складовою територіальної держави, без яких існування політико-географічного простору неможливо. Однією з важливих характеристик політичних та адміністративних кордонів виступає їх зрілість або стійкість, яка визначається тривалістю їх існування (віком). Історично зрілі адміністративні кордони обумовлюють політичну, соціальну та культурну цілісність регіону [4; 12]. Зрозумілим є той факт, що нинішні державні кордони України постали як визнані світовою спільнотою внутрішні кордони СРСР, які розмежовували радянські республіки. Проте процес створення та встановлення українсько-білоруського кордону має свою історію та особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує широкий інтерес науковців до вивчення проблем кордонів, а саме пошук механізмів активізації процесів прикордонного співробітництва. Реалізація даної діяльності потребує відповідного інституційного та договірно-правового забезпечення зі сторони урядів

держав які мають спільний кордон. Зокрема проблема встановлення та врегулювання державного кордону між Україною та Білорусією не була безхмарною і сьогоднішній етап неузгодженості політико-адміністративного кордону має ряд своїх витоків у минулому. Питання кордонів у вітчизняній науковій літературі розкрито у контексті державотворчих процесів переважно у роботах істориків (О. Бойко, В. Лебедева, В. Ярового, В. Мартинєка, В. Босчко, О. Ганжі, Б. Захарчука), окремих комплексних працях географів (М. Дністрянського) та ін.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Відсутність праць, які розглядають процес формування українсько-білоруського кордону мотивував здійснити історико-географічний аналіз відповідної проблеми й вирішити наступні завдання: розглянути процес встановлення українсько-білоруського кордону; дослідити територіальні претензії обох сторін у проходженні кордону; визначити втрати та здобутки сторін у переговорному процесі; дослідити сучасний стан договірно-правового оформлення кордону та зробити аналіз прикордонного співробітництва у прикордонних територіях.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XVIII – початку XIX ст. в результаті складних міждержавних відносин та геополітичних змін українські та білоруські етнічні землі опинилися під владою Російської Імперії. Згідно до наказу від 1796 року «Про новий поділ держави на губернії і намісництва» (останні були ліквідовані і утворені повіти) територія Російської Імперії поділялась на губернії та повіти. В період з поч. XIX – поч. XX ст. територія сучасного українсько-білоруського прикордоння, за винятком незначних адміністративно-територіальних змін у межах окремих губерній, була утворена Чернігівською, Київською, Волинською, Могильовською, Мінською та Гродненською губерніями [3; 7]. Даний адміністративно-територіальний поділ проіснував до революційних подій 1917 р.

І світова війна та Лютнева революція 1917 року призвели до руйнування Російської Імперії та активізації державотворчих процесів у межах етнічних територій колишньої імперії.

4 серпня 1917 року Тимчасовий уряд (ТУ) видав «Тимчасову інструкцію для Генерального секретаріату», яка визначила територію компетенції українського уряду (Центральної Ради) у межах п'яти губерній, три з яких формували українсько-білоруське прикордоння. Натомість під час Першої світової війни територія сучасної Білорусії стала ареною бойових дій. У 1915 р. Німеччина окупувала її західні землі. Лютнева революція 1917 року не спричинила значних дій зі сторони національно-патріотичних сил з розбудови незалежної білоруської держави у межах білоруських етнічних земель, тому на 1917 рік питання зовнішніх кордонів для білоруської державності фактично не грало визначної ролі. Таким чином станом на березень-серпень 1917 року українсько-білоруське прикордоння складало три губернії України (Волинська, Київська, Чернігівська) визнані Тимчасовим урядом як автономне утворення у підпорядкуванні ЦР, а також Гродненською (окупованою німецькими

військами), Мінською та Могильовською губерніями (входили до складу Західної області) підконтрольною ТУ [3; 7].

Найбільш ключовим з точки зору визначення кордонів і розмежування українського та білоруського народів виступає 1918 рік, а саме укладання Брестського миру, який слугував каталізатором територіальних питань та визначення зовнішніх кордонів держав. Брестська мирна угода, укладена 27 січня 1918 р. між Українською Народною Республікою (УНР) та Четвертинним союзом, визначила північно-західний кордон, який закріплював за УНР Холмщину, Білоруське Підляшшя та Західну Берестейщину (більша частина Брест-Литовського повіту та Кобринський повіт Гродненської губернії).

На той час державної влади на території Білорусі не існувало. 3 березня 1918 року Радянська Росія підписала мирний договір з Німеччиною та її союзниками у відповідності до якого Білорусь фактично ділилась на три частини: західну (Гродненська губернія і частина Віленської з Вільно) – відійшла до Німеччини і отримала назву Нова Східна Пруссія; центральну (Мінська губернія, частина Вітебської і Могильовської губерній) – вважалась тимчасово окупованою територією та східну – у складі Радянської Росії, а також Білоруське Підляшшя, Західна Берестейщина які були передані УНР за Брестським миром та частина Полісся у складі Пінського, Мозирського, Річицького та Гомельського повітів, які юридично були приєднані урядом УНР до свого складу [7; 10].

З приєднанням білоруських територій УНР вступила в протиріччя з прагненням білорусів до самовизначення та об'єднання всіх білоруських етнічних земель.

У квітні 1918 р. до Києва прибула делегація білоруського уряду, яка мала на меті повідомити про проголошення незалежності Білоруської Народної Республіки (БНР) та укласти договір про державні кордони. 19 квітня розпочалися переговори білоруської делегації з комісією міністерства закордонних справ УНР. Територіальні питання одразу викликали серйозні протиріччя сторін. Білоруська сторона заявила, що не визнає Брестський мирний договір, який торкається інтересів Білорусії, оскільки він підписаний без її участі. Виходячи з цього територія Західного Полісся мусить бути включена в предмет переговорів. Заперечення української сторони базувалось на тому, що Брестський договір має статус міжнародного, а БНР на момент його підписання не являлася суб'єктом міжнародних відносин і поява БНР не може позбавити документ сили.

Наступний комплекс проблем виявив себе у виробленні вихідних принципів визначення державних кордонів та підбору карт етнічних територій. Білоруська сторона запропонувала у якості основного етнографічний принцип та прийняття за основу карту етнографічної білоруської території Ю. Ф. Карського (1903 р.). Українська сторона наполягала на географічному та економічному підходах. Після тривалої дискусії сторони прийшли до

консенсусу: позиція білорусів доповнювалася урахуванням географічних та економічних факторів.

На черговому засіданні сторони зосередили увагу на визначенні лінії державного кордону на сході та заході. Білоруська сторона, на основі карти академіка Карського, запропонувала лінію кордону, яка мала своїм східним пунктом злиття річок Десни та Судості біля населеного пункту Грем'яч, потім йшла на захід через Городню Чернігівської губернії по Дніпру, до перетину з кордоном Київської області, далі – по кордону Мінської губернії до населеного пункту Скородноє, звідки повертала на північ до Мозира, продовжувалася до Прип'яті та її притоку Бобрик до Вигоновського озера, а потім ламаною лінією проходила через Березу, Пружани, Беловежу, Бельськ до Мельника, де сходились кордони України, Білорусії та Польщі (див. рис. 1). Варіант запропонований українською делегацією, пересував міждержавний кордон далеко на північ. Першочергово кінцевим пунктом на сході передбачався Рогачов, потім був зроблений поступ, за яким лінія починалась від Мглину, йшла по північному кордону Чернігівської губернії до населеного пункту Ветка, продовжувалась на захід через Горваль, Загор'є, Комаровичі, Морочь до Вигоновського озера (фактично територія Гомельського, Річицького, Мозирського та Пінського повітів). Підтверджувалась незмінність позиції про закріплення західної ділянки кордону на основі Брестського договору. Крім того з моменту переговорів Україна змінила свої пріоритети у визначенні кордонів: замість заявлених раніше географічного та економічного принципів головними були визначені воєнно-стратегічні мотиви. Було відкрито заявлено про необхідність збереження для України басейну Прип'яті та залізної дороги Пінськ-Гомель, що обґрунтовувалось інтересами української безпеки на випадок, якщо незалежна білоруська держава не утримається та на її території буде домінувати Росія чи Польща.

Білоруська сторона намагалась висунути контр аргументи, які були сформульовані білоруським істориком М. В. Довнар-Запольським. На думку вченого відступ від лінії кордону, яка запропонована білоруською стороною, недопустимий, оскільки білоруси мають історичне, економічне і етнографічне право на території, навіть значно південніші, ніж кордони Мінської та Гродненської губерній. Збереження за Білорусією Полісся та басейну Прип'яті вчений вважав життєво необхідним для національного розвитку. Пропозиції М. В. Довнар-Запольського, були прийняті делегацією та підтримані Народним Секретарем БНР, який постановив, що на заході необхідно дотримуватись історичних кордонів Гродненської та Мінської губерній, на сході виходити з етнографічного принципу (див. рис. 1) [9]. Переговорний процес прийшовся на момент гострої політичної кризи, яка призвела до усунення від влади Центральної Ради та проголошення Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Гетьман Скоропадський вніс остаточну крапку у питанні українсько-білоруських переговорів. За згодою німецького командування уряд Української Держави розповсюдив свою владу на півночі на всі спірні

території, на які претендував уряд УНР. Постановою Ради Міністрів від 14 серпня 1918 р. Річицький, Мозирський та Пінський повіти були об'єднані у окрему адміністративну одиницю – Поліську округу (староство) з адміністративним центром у Мозирі. До української території із стратегічних міркувань був приєднаний Гомельський повіт Могильовської губернії з переважно білоруським населенням. Спонукало до цього важливе становище Гомеля, розташованого на перетині двох залізниць та водного шляху, що вели до Чернігова та Києва (див. рис. 1) [2].

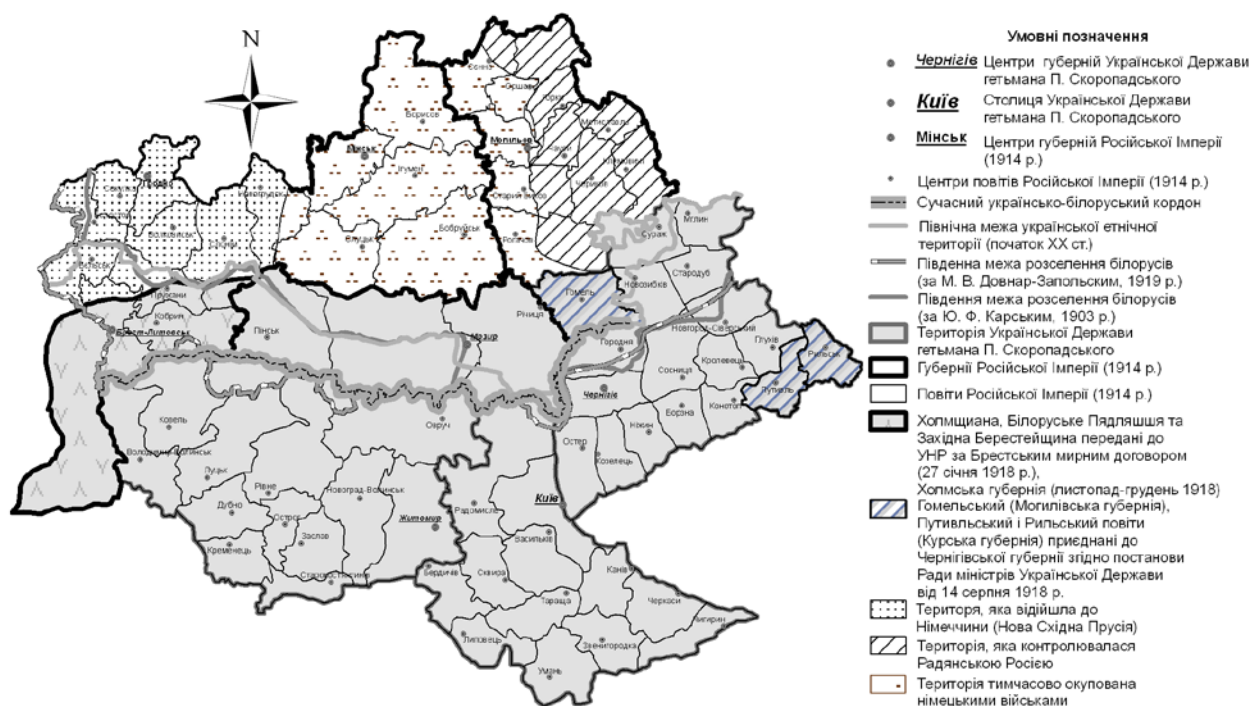


Рис. 1. Українсько-білоруське прикордоння за Української Держави гетьмана П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.)

Усунення від влади гетьмана Скоропадського у грудні 1918 року призвело до розгортання бойових дії між більшовиками, представниками Директорії УНР, владою БНР та військами Польщі. Кордони підконтрольних урядам територій в результаті боїв часто змінювалися. 18 березня 1921 року був підписаний Ризький мирний договір між представниками РРФСР і УРСР, з одного боку, та Польщі — з другого, який санкціонував поділ українських і білоруських земель між Польщею і Радянською Росією. За Ризьким договором Західна Білорусія та Західна Україна відходили до складу Польщі, а 30 грудня 1922 року згідно Союзного договору, Українська РСР та Білоруська РСР увійшли до складу СРСР.

Розмежування новостворених радянських республік підняло ряд територіальних проблем. При ЦВК УСРР була створена адміністративно-територіальна комісія, яка одержала завдання переглянути кордони УСРР з РСФРР і БСРР. Результати досліджень комісії були частково втілені постановою ЦВК СРСР від 16 жовтня 1925 р. «Про врегулювання кордонів

Української Соціалістичної Радянської Республіки з Російською Соціалістичною Федеративною Республікою і Білоруською Соціалістичною Радянською Республікою» у обміні територіями за яким Україна одержувала південні волості Мінської губернії, а передавала в склад Білорусії частину Коростенської округи Волинської губернії (див. рис. 2) [1].

Остаточо українсько-білоруський кордон був сформований з приєднанням західних територій на основі поділу Польщі між СРСР та Німеччиною згідно договору про розподіл сфер впливу між Німеччиною та СРСР у вересні 1939 року. Питання проходження кордону між союзними республіками на приєднаних територіях виступило об'єктом територіальних суперечок між партійними керівниками БРСР (першим секретарем ЦК КП(б)Б – П. К. Пономаренком) та УРСР (першим секретарем ЦК КП(б)У – М. С. Хрущовим). За варіантом М. С. Хрущова, кордон між західними областями мусив був проходити значно північніше міст Брест, Пружани, Столін, Лунінець та Кобрин, а також більша частина Біловежської Пущі відходили б Україні. Зі своєї сторони білоруська сторона, яку представляв П. К. Пономаренко пересувала кордон південніше Пінська, Лунінця, Кобрину, Барановичів та Бресту. Остаточну ясність у питання вніс голова СРСР Й. В. Сталін, який вислухавши обидві сторони, затвердив білоруський варіант, внівши корективи та зробивши незначні територіальні уступки українській стороні [8]. Указом президії Верховної ради УРСР від 27.11.1939 року був затверджений українсько-білоруський кордон та створені нові адміністративні одиниці на приєднаних територіях (див. рис. 2) [14].



Рис. 2. Українсько-білоруське прикордоння, 1939 рік

Сьогодні українсько-білоруський кордон являється успадкованим внутрішнім кордоном СРСР, який розмежовував радянські УРСР та БРСР. Стаття 5 Закону України «Про правонаступництво» визначає «державний кордон Союзу РСР, що відмежовує територію України від інших держав, та кордон між Українською РСР і Білоруською РСР... за станом на 16 липня 1990 року є державним кордоном України» [6]. Договірно-правове оформлення українсько-білоруського кордону знаходиться на стадії незавершеної делімітації. Між українським та білоруськими урядами було укладено Договір «Про державний кордон» від 12.05.1997 року, який ратифікований Верховною Радою України від 18.07.1997 року та лише у 2010 році був ратифікований білоруським урядом, через неврегульованість державного боргу України перед Білорусією, який існує від часів розпаду СРСР. Однак, Договір чинності не набув, оскільки не відбувся обмін ратифікаційним грамотами, що не дає змогу розпочати демаркацію україно-білоруського кордону [11]. На законодавчому рівні визначені окремі адміністративні одиниці – прикордонні райони, які володіють особливим статусом та в яких встановлюється відповідний режим (див. рис. 3) [13]. Протяжність українсько-білоруського кордону складає 1084,2 км. У межах українсько-білоруського кордону функціонує два єврорегіони за участю прикордонних областей України та Білорусії, зокрема єврорегіон «Буг» (Брестська область (Білорусь), Люблінське воєводство (Польща) Волинська область, Сокальський та Жовківський райони Львівської області, 1995 р.) та єврорегіон «Дніпро» (Чернігівська (Україна), Гомельська (Білорусія) та Брянська області (Росія), 2004 р.). Також здійснюється фінансування прикордонного співробітництва через цільові програми ЄС (Східне партнерство, Програма прикордонного співробітництва "Польща - Білорусь – Україна" на 2007-2013 р.). Проте відповідна співпраця характеризується незначною часткою економічного складника та некомерційним характером реалізації транскордонних проектів, здебільшого політичною, культурною та гуманітарною спрямованістю співробітництва прикордонних територій України та Білорусії.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, територіальні претензії довкола Західного Полісся та проходження українсько-білоруського кордону визначають культурно-історичну спільність території, яка сьогодні формує українсько-білоруське прикордоння. Проте, політичні мотиви які обумовлюють договірно-правову неврегульованість кордону, аварія на ЧАЕС, незначна частка економічного складника та некомерційний характер реалізації транскордонних проектів потребує подальших досліджень та пошуків пріоритетних напрямків економічної активності на основі створення прикордонних кластерів та просторових точок активізації соціально-економічної активності у прикордонних районах суміжних держав.



Рис. 3. Українсько-білоруське прикордоння у XXI ст.

Список використаної літератури:

1. Боєчко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. – К.: «Основи», 1994. – 168 с.
2. Бойко О. Територія, кордони та адміністративно-територіальний поділ Української Держави гетьмана П. Скоропадського (1918) // Регіональна історія України: зб. наук. праць / Бойко О. – К.: Інститут історії НАН України, 2009. - № 3. – С. 217-2323.
3. Дністрянський М. С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій / Дністрянський М. С. – Львів: Світ, 1992. – 144 с.
4. Евдокимов С. И. Опыт оценки исторической зрелости границ региона (на примере Псковской области) / Евдокимов С. И. // Изв. РГО. – 2010. – Т. 142., № 3. – С. 66-73.
5. Закон України «Про правонаступництво» від 12 вересня 1991 року / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1543-127>.
6. Заходная вобласць (Заходная каммуна). 23 лістапада 1917 – снежань 1918 г. Заходні паход Чырвонай арміі. Верасень 1918 г. – студзень 1919 г. / Нацыянальны атлас Беларусі. – Мн.: Камітэт па зямельных рэсурсах, геадэзіі і картаграфіі пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь, 2002. - С. 277 8.
7. Зенькович Н. А. Тайны ушедшего века. Границы. Споры. Обиды / Зенькович Н. А. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2004. – 766 с.: ил.
8. Лебедева В. М. Белорусско-украинские территориальные проблемы в контексте становления новой государственности (весна 1918 г.) / Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе [отв. ред. Л.Е. Горизонтов]. – М.: Институт славяноведения РАН, 2005. – С. 190-204.
9. Павлова Т. К. вопросу о границах БНР / Павлова Т. К. // Белорусский журн. междунар. права и междунар. отношений. – 1991. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=279&Itemid=50
10. Стан договірно-правового оформлення Державного кордону України з країнами – членами ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pvu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=72403&cat_id=4431212.
- 11/ Туровский Р.Ф. Политическая география. Учебное пособие / Туровский Р. Ф. – Москва – Смоленск: Изд-во СГУ, 1999. – 381 с.
12. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Білорусь про порядок перетинання українсько-білоруського державного кордону громадянами, які проживають у прикордонних районах від 18.10.2005 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/112_087
13. Указ Президиума Верховного Совета УССР «Об образовании Львовской, Дрогобычской, Волынской, Станиславской, Тернопольской и Ровенской областей в составе УРСР» от 27 ноября 1939 года N 32/30 / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/32-01>